

## Zpráva o příspěvcích polských účastníků na setkání československých a polských sociologů v Jablonné u Varšavy

Na jaře loňského roku se v Jablonné u Varšavy uskutečnilo setkání československých a polských sociologů, jehož programem byla diskuse o některých problémech významných pro obě strany.\*

Úvodní referát, nazvaný *Přehled výzkumů sociální struktury v Polsku*, přednesl v zastoupení Władysława Markiewiczze Jan Szczepański. Zahájil svůj referát konstatováním skutečnosti, že v posledních pěti letech, která uplynula od prvního setkání československých a polských sociologů, se polská sociologie rozvíjela na stejných principech, jako tomu bylo dříve. Těmito principy jsou teorie a metoda marxismu-leninismu, v užším slova smyslu pak historický materialismus. V tom se polská sociologie shoduje s rozvojem společenské teorie v ostatních socialistických zemích, v nichž probíhá vědeckotechnická revoluce.

Za hlavní otázky, jimiž se polští sociologové v posledních letech zabývali, označil referent problémy struktury vrstev a tříd, sociální aspekty industrializace, demografické změny, zvyšování kulturní úrovně obyvatelstva a změny v systému vzdělání.

J. Szczepański zdůraznil, že od roku 1970 po prosincových událostech v Polsku se v polské sociologii i v jiných společenských vědách projevuje nový rys, který spočívá v tom, že se tyto vědy daleko více angažují v životě společnosti a v politice státu. Je zcela zřejmý také nový přístup ke společenským vědám ze strany orgánů politické moci. Politická rozhodnutí se stále více opírají o sociologické analýzy. Sociologie se stává sociologií aplikovanou v různých oblastech společenského života. Aplikováno ovšem může být pouze existující sociologické poznání. To vyvolává potřebu nových sociologických výzkumů, na něž jsou zároveň kladeny velké nároky. Důležité je, že tuto skutečnost si uvědomují státní i stranické orgány v Polské lidové republice. V poslední době došlo k zásadním změnám v metodách financování a řízení vědecké práce. Skončovalo se s roztržitostí výzkumných úkolů, byly vytvářeny tzv. klíčové úkoly a na jejich řešení vynaloženy

značně větší finanční prostředky, než tomu mohlo být kdykoli dříve.

Poté J. Szczepański podal výčet základních otázek, jimiž se dnes jako klíčovými polští sociologové zabývají.

1. *Výzkum spotřebních vzorů a hodnotových systémů polské společnosti.* Je to klíčový problém státního plánu výzkumné práce ve společenských vědách v PLR. Zabývá se jím zhruba 20 výzkumných institucí. Cílem výzkumu je zjistit, jaké ekonomické a společenské faktory budou mít vliv na spotřebitelské vzory a hodnotové systémy socialistické společnosti. Spolu s procesem modernizace vyvstává totiž před socialistickou společností otázka, zda se tato společnost s vysokou životní úrovní bude podobat tzv. spotřební západní společnosti, nebo zda bude mít své zvláštnosti. Vyvstává otázka, jak tuto společnost řídit, aby se vyhnula nedostatkům průmyslově vyspělých kapitalistických zemí. Referent zdůraznil velký praktický význam řešení těchto otázek.

2. *Výzkumy společenské struktury.* J. Szczepański upozornil, že o této problematice se zmíní jen velice stručně, neboť na jednání je přítomen hlavní polský expert na tuto otázku W. Wesołowski, který má na starosti tyto široce pojaté výzkumy a bude o nich referovat samostatně. Uvedl pouze, že doposud byly výzkumy v této oblasti zaměřeny na přeměny tradičních tříd a vrstev, tj. dělnické třídy, rolnictva a inteligence. Nyní půjde o to, zjistit, jak vypadá sociální struktura na nové bázi, tj. na bázi socialistické společnosti. Výzkumy jsou koncipovány velkoryse a budou probíhat na vzorcích 30 000 i více lidí.

3. *Výzkumy zdokonalování struktur řízení a vedení hospodářství a institucí, jež s hospodářským životem souvisejí.* J. Szczepański řekl, že v této oblasti je třeba překonat staré způsoby plánování, řízení a vedení. Byla vytvořena státní a stranická komise, která se těmito otázkami zabývá a na jejíž práci se výrazně podílejí také sociologové.

4. *Výzkumy kultury.* I zde jde podle Szczepańskiego o novou etapu práce. Od deklarací se přechází k reálným výzkumům. Cílem je vytvořit prognózu vývoje této oblasti na příštích třicet let. I na těchto problémech pracují hlavně sociologové. Bezpro-

\* V této zprávě referujeme pouze o polských příspěvcích, referáty československých účastníků

budou ve zvláštním sborníku, zčásti byly již publikovány v Sociologickém časopise.

středním úkolem je formulovat principy racionální kulturní politiky. Komise, která se těmito otázkami zabývá, pracuje pod záštitou ministerstva kultury a umění. Sociologové v ní mají významné slovo.

5. *Sociologie práce a sociologie průmyslu.* Výzkumy v této oblasti ovlivňuje skutečnost, že v posledních letech dochází k rozsáhlé modernizaci polského průmyslu a ke změnám v obsahu práce. Tím se mění požadavky kladené na pracující, zejména na dělnickou třídu. V Polsku proto probíhá postupně reforma školského systému. Předpokládá se, že v dohledné době bude mít 80 % dělníků úplné středněškolské vzdělání. Z toho ovšem vyplývají určité problémy, např. řešení otázky proporcí všeobecného a odborného vzdělání. J. Szczepański dále upozornil, že okolo roku 2000 bude 1/4 pracujících vykonávat profese, které dnes ještě neexistují. Sociologické výzkumy v této oblasti mají proto velký význam. V této souvislosti referent dále řekl, že v posledních letech vzrostl v Polsku význam politické role dělnické třídy. Vytváří se nová dělnická třída, vysoce kvalifikovaná, vyznačující se změněnou profesionální strukturou. To všechno je v Polsku předmětem rozsáhlých sociologických výzkumů.

6. *Otázky výchovy mládeže a školské reformy.* VII. plénium ÚV PSDS a zasedání Sejmu, které na ně navázalo, přijaly usnesení o systému výchovy mládeže. Tento nový systém má být výsledkem co nejširších zkušeností a výzkumů z nejrůznějších oblastí. Na jeho vypracování se podílí rovněž komise expertů, která intenzivně pracovala dva roky a jejíž výsledná zpráva byla právě ve dnech setkání československých a polských sociologů dokončena a předána k diskusi stranicím a státním orgánům i celé polské veřejnosti. V čele této komise stál, jak je známo, Jan Szczepański. Szczepański prohlásil, že práce na zprávě byla příležitostí pro sociology, aby dokázali, co umějí. Je to podle jeho slov jakýsi velmi efektivní test sociologie, prověrka jejich současných možností v Polsku v určité oblasti bádání. Sociologové museli odpovídat na velmi konkrétní praktické otázky a museli proto disponovat jasnými kritérii efektivnosti reformy školského systému. Komise expertů byla vynikající příležitostí pro spolupráci mnoha vědeckých disciplín, zejména pak pedagogiky, psychologie, sociologie, medicíny, sociálního plánování, ekonomie a dalších věd mezi sebou navzájem a zároveň také se zkušenými praktiky. Szczepański konstatoval, že tato spolupráce se osvědčila, umožnila komplexní a systémový pohled na řešené otázky. Zkušenosti po této stránce nabytých bude využito i v budoucnosti, např. při zkoumání spotřebních vzorů a hodnotových orientací polské společnosti.

7. *Problematika oblastního plánování, otázky rozvoje velkých měst.* J. Szczepański prohlásil, že sociologické výzkumy v této

oblasti si kladou za cíl vyhnout se v socialistických podmínkách těžkostem, které provzňávají průmyslově vyspělé západní země. V této souvislosti se zmínil i o některých otázkách tzv. životního stylu. Stručně upozornil i na dvojznačné sociální důsledky počínajícího masového rozvoje automobilismu v socialistických zemích. Řada otázek zde zůstává podle jeho slov nedořešených. Sociologové by měli jednak na ně upozornit, jednak je pomáhat řešit.

8. *Problematika sociálních prognóz.* V Polsku pracuje tzv. výbor roku 2000, jehož členy jsou také sociologové. Cílem výboru je komplexní posouzení toho, jak bude vypadat sociální struktura, školský systém, sociální péče, surovinové zdroje, průmysl, celé hospodářství i další stránky života v Polsku roku 2000.

9. *Metodologické důsledky výzkumů v těchto oblastech.* J. Szczepański především zdůraznil nutnost základních výzkumů v sociologii. Je pochopitelné, že metody zkoumání se musí neustále zdokonalovat. Sociologové, kteří navrhuji určitá praktická opatření, mají velkou zodpovědnost. V minulých letech si někteří sociologové hodně slibovali od využití matematických strojů ve své práci. Nyní dochází podle slov J. Szczepańskiego k určitému rozčarování z toho, že tato „matematická sociologie“ nepřinesla to, co se od ní očekávalo. Szczepański se přimlouval za obnovení tzv. sociální filosofie. Empirická sociologie podle něho nesplnila svoje sliby. Je třeba obrodit velkou sociální filosofii. V této souvislosti se Szczepański zmínil o jedné metodě, která je v Polsku tradičně pěstována a jejíž aplikace nemá svým rozsahem a intenzitou dnes nikde mimo tuto zemi obdoby — o autobiografické metodě. Hovořil stručně o principech, na jakých se rozvíjí, o jejich výsledcích i o jejím institucionálním zázemí v Polsku.

V závěru svého vystoupení J. Szczepański prohlásil, že v červnu 1973 čeká všechny polské vědce významná událost v podobě II. kongresu polské vědy (I. kongres se konal roku 1951). Kongres bude velkou přehlídkou toho, čeho bylo ve vědecké činnosti v Polsku dosaženo a k čemu se v nejbližších letech bude směřovat.

W. Wesołowski přednesl referát *Problematika výzkumu společenského vědomí tříd*, v kterém zdůraznil, že sociální struktura socialistické společnosti skýtá široké pole sociologickým výzkumům. Bylo by správné ocenit dosavadní výsledky těchto výzkumů a vytyčit jejich další perspektivu.

Tento referát je podle slov W. Wesołowského výsledkem určité etapy zkoumání struktury tříd a vrstev v Polsku. Tým, který W. Wesołowski vede, zjistil jeden závažný nedostatek v této oblasti: málo se ví o společenském vědomí vrstev a tříd. W. Wesołowski si ovšem není jist, zda tyto zkušenosti mají sociologové i v jiných socialistických zemích a zda toto jeho mínění sdílejí

i ostatní polští sociologové, kteří nejsou členy zmíněného týmu.

Smysl sociologického zkoumání společenského vědomí vrstev a tříd není snad třeba podle W. Wesołowského obšírně zdůvodňovat. Složitější je otázka, jak v této oblasti prakticky postupovat. W. Wesołowski si v této souvislosti položil otázku, zda a v jakém rozsahu mají pro nás dnes význam úvahy klasiků marxismu-leninismu o společenském vědomí, kteří — jak známo — věnovali těmto olázkám ve svých dílech značnou pozornost. Nejčastější Marxovy a Leninovy úvahy v této oblasti se týkají podle Wesołowského rozpornosti třídního vědomí, různorodých aspektů společenského vědomí tříd a jeho determinant. Bylo by omylem domnívat se, že rozpornost společenského vědomí tříd je vlastně jen kapitalistické společnosti. Projevuje se i za socialismu. Zatím o tom však málo víme. To, co po této stránce vykonali sociologové v socialistických zemích, je nedostačující. Je nutné daleko hlouběji zkoumat postoje a aspirace dělnické třídy, inteligence a rolnictva. U toho však nelze podle W. Wesołowského zůstat. Výzkumy je třeba zaměřit i na vědomí jednotlivých profesí.

Protože sociologie v socialistických zemích nemá ještě mnoho zkušeností a výsledků z empirických výzkumů společenského vědomí, je třeba začít studiem a kritikou západní literatury na toto téma. Z této oblasti byly v padesátých letech v USA a také ve Francii velmi populární výzkumy identifikace s třídou a výzkumy hierarchie vrstev prestiže. Tyto výzkumy a jejich závěry podrobil referent kritické analýze. Prohlásil, že i v Polsku byly v poslední době podniknuty některé výzkumy tohoto typu, např. identifikace rolníků, kteří se stali dělníky, s dělnickou třídou, identifikace dělníků, kteří prodělali společenský vzestup, s novým prostředím apod.

Podle slov W. Wesołowského nestačí v socialistických zemích zůstat pouze u zkoumání třídního vědomí. Je třeba se zaměřit také na vědomí statusu. Zdá se, že u dělnické třídy převládá třídní vědomí, u inteligence vědomí statusu. Je-li tomu tak, je třeba zkoumat proč. Stejně tak je nutné věnovat se výzkumům tzv. normativní a pragmatické identifikace společenského vědomí.

Dále se referent zabýval některými nedostatky, které se vyskytují v západních dotazníkových šetřeních, jejichž cílem je rekonstrukce obrazu třídní struktury, zejména pak to, jak je popisován obraz třídní struktury ve vědomí dělnické třídy. Sám problém je však důležitý, a to i v socialistické společnosti. Musíme znát, jaký reálný obraz o třídní struktuře má dělnická třída ve svém vědomí. Proto konstrukce empirických typů společenského vědomí dělníků v socialistických zemích je důležitým úkolem.

V další části svého referátu Wesołowski uvedl, že existuje několik sfér vědomí, na něž se musíme zaměřit. Je to zejména sféra informací a zájmů a sféra orientací a hodnot. Tyto sféry se ovšem v reálném myšle-

ní prolínají, jejich rozdělení je pouze analytické.

Vycházíme ze základní poučky, že bytí určuje vědomí. Toto obecné tvrzení však dnes už pro praxi nestačí. Je třeba sledovat svazky mezi některými oblastmi zkušeností jednotlivce a skupin a mezi třídním vědomím.

V závěru svého referátu hovořil W. Wesołowski o některých typologických otázkách individuální a skupinové psychiky a o typech hodnotových orientací v socialistické společnosti.

Referát K. Zagórskeho *Dělníci ve struktuře polské společnosti* se zabýval otázkou dělby tříd a sociálně profesionálních skupin v sociální statistice, změnami proporcí městského a vesnického, zemědělského a nezemědělského obyvatelstva, základními rysy přeměn sociálně profesionální struktury, charakteristikou sociálně profesionálních skupin, kovozemědělci a jinými skupinami obyvatelstva s dvěma profesemi a konečně sociálně profesionální mobilitou jako faktorem formujícím strukturu dělnické třídy. Všechny tyto otázky byly analyzovány s použitím nejnovějších polských statistických materiálů.

Krystyna Janicka se ve svém referátu *Mobilita obyvatel měst Lodže, Štětína a Košalínu* věnovala obecným i konkrétním otázkám mobility. Uvedla výsledky dotazníkového šetření, prováděného na reprezentativním vzorku, a vyjádřila názor, že vliv sociální struktury na mobilitu je velmi podstatný. Zmínila se hlavně o pohybu mezi duševně pracujícími, tzv. přechodnou skupinou a fyzicky pracujícími. Dále se zabývala takovými otázkami, jako je velikost mobility, otevřenost skupin, typ mobility, mezigenerační mobilita apod. Vyzvedla zejména vliv zaměstnání otce na mezigenerační mobilitu.

Referát s názvem *Rozdělení příjmů mezi jedince a skupiny* přednesl K. Szafnicki. Zabýval se v něm předně stupněm diferenciací hrubých platů všech zaměstnaných v polském národním hospodářství v letech 1955–1970, dále srovnáním stupně diferenciací výdělků členů domácností a příjmů na hlavu v nich v rámci všech pracovníků zaměstnaných v zespolečenštěném hospodářství v roce 1967 a konečně proporcemi průměrných výdělků fyzických a duševních pracovníků, jakož i proporcemi průměrných příjmů na osobu v rodinách fyzicky pracujících ve srovnání s příjmy rodin duševně pracujících. Referát vycházel z bohatých statistických dat a pokoušel se vyvodit z nich některé sociologické závěry.

Referát R. Turského *Změny v rolnické třídě* se zabýval hlavními teoretickými problémy, které v práci sociologů vyvolává polské rolnictvo. Referent prohlásil, že rolnická otázka byla jednou z největších překážek rozvoje na počátku existence Polské lidové republiky. Rolnictvo v té době tvořilo 55 % obyvatelstva, a přitom šlo o rolnictvo zaostalé. Tato situaci zlepšila zemědělská reforma, avšak i po ní zůstala velká rozdrobenost rolnických hospodářství. Pro polské zeměděl-

ství byla v těchto letech dále typická malá technická vybavenost, mizivé procento používání moderních zemědělských strojů i umělých hnojiv. Šlo v podstatě o tradiční, tj. naturalní rolnické hospodářství.

Počátkem padesátých let se v PLR začalo s kolektivizací. Neexistovaly však zde pro to slibné podmínky, a proto nebylo dosaženo očekávaných výsledků. Zemědělská produkce poklesla. Kolektivizace by vyžadovala velkých nákladů. Ty si však národní hospodářství v té době nemohlo dovolit, neboť by byla ohrožena industrializace země. Současný stav vypadá tak, že v zemědělských družstvech dnes pracuje pouze asi 1,3 % všech rolníků a ve státních statcích asi 15 % rolníků. Ostatní pracují individuálně.

Referent poté hovořil o tom, že při sociologickém zkoumání rolnictva v PLR se pro-sazují tři základní tendence: 1. výzkum vývoje agrární struktury, 2. výzkum přeměny rolnictva jako profesionální kategorie, 3. výzkum stratifikace rolnictva a jeho účasti na společenském životě. Výzkumy jsou podle něho zatím fragmentární a kumulace sociologických poznatků o rolnictvu je prozatím nedostatečná.

V závěru hovořil referent o možnosti budování teorie rolnické třídy, přičemž se zde snažil aplikovat známou Leninovu definici tříd z *Veliké iniciativy*.

Jan Malanowski ve svém příspěvku *Sociální plánování a přeměny společenské struktury* zdůraznil, že sociální plánování není pouze záležitostí sociologie, ale celé řady disciplín. Za hlavní fáze při sociálním plánování označil: 1. formulaci a operacionalizaci strategických cílů sociálního plánování, 2. stanovení diagnózy a tendencí společenského vývoje, 3. hledání optimálních cest rozvoje společnosti.

Pokud jde o vztah sociálního plánování ke změnám ve společenské struktuře, nejdůležitější je zkoumat, jak instituce ovlivňují změny v této struktuře, konstruovat ideální model sociální struktury, hledat prostředky její přeměny a posuzovat, jaká vzdálenost existuje mezi aktuální a ideální společenskou strukturou.

Poté se referent podrobněji zabýval prostředky změn společenské struktury. Prohlásil, že nejdůležitější z nich jsou revoluce, jež jsou však málo časté. Není to také jediné, co sociálního plánovače zajímá. Po revoluci vyvstává řada nových úkolů. Je důležité, že v socialistické společnosti je možné pokojné, pozvolné měnění sociální struktury.

Dále se referent věnoval analýze projevů sociální nerovnosti v socialistické společnosti, jejím druhům a cestám jejich překonávání. Podrobně analyzoval odstraňování příčin a projevů nerovnosti uvnitř dělnické třídy, rolnictva, tzv. středních vrstev a inteligence. Dotkl se též problematiky egalitářských a antiegalitářských tendencí v socialistické společnosti v souvislosti s novými typy nerovnosti, jež se v ní objevují.

V závěru referent zdůraznil, že ze sociálního plánování se stává stále významnější

instituce socialistické společnosti, že může působit na změny v sociální struktuře, že je to ovšem dlouhodobý proces, který vyžaduje neustálé kontroly.

V závěrečném slově shrnul J. Szczepański výsledky jednání na čtyřech bodech:

1. Je třeba vzájemně využít zkušeností z vědecké práce a výzkumů v našich teoretických pracích. Rozvoj našich socialistických společností nás nutí k novému pohledu na aktuální otázky. Z toho plyne potřeba nového setkání československých a polských sociologů, na němž bychom se ovšem už měli zabývat některými konkrétnějšími otázkami. Naše nynější setkání mělo pouze přehledný charakter. Propříště je třeba formulovat klíčové otázky a jimi se zabývat.

2. Ukázalo se, že sociologové v obou našich zemích narážejí na jisté metodologické problémy. Stojí před námi úkol neustále zdokonalovat metody. J. Szczepański se zejména přimlouval za sjednocení statistických metod popisu, a to nejen v PLR a ČSSR, ale i v ostatních socialistických zemích. Československá společnost je ze sociologického srovnávacího hlediska pro polské sociology podle referentových slov velmi zajímavá, a to především proto, že je na vyšším stupni vývoje socialistické industrializace.

3. Setkání se zabývalo velmi významnými ideologickými problémy, jako je např. otázka rovnosti a egalitarismu v socialistické společnosti a otázka vizí jejího budoucího vývoje. Bylo by také správné společně diskutovat problémy společenského vývoje v našich zemích za posledních pět let. Možná že je na to ještě brzy. Tyto problémy však žádají podle slov J. Szczepańskiego odpovědi a sociologové se od nich nesmějí odvracet.

4. Na obou stranách je řada podobných otázek i problémů. Při jednání se ukázalo, jak by byla dobrá další spolupráce. Diskuse k jednotlivým referátům byly velmi plodné. Toto setkání bude mít velký význam pro další práci. Proto by bylo dobré vydat všechny přednesené referáty i ty, na které se z časových důvodů nedostalo.

Své vystoupení J. Szczepański uzavřel poděkováním všem účastníkům i polským organizátorům setkání.

Jan Sedláček

### **Vědecký seminář „Problémy vývoje a efektivního využívání pracovních sil ve vědeckotechnické revoluci“**

Mezioborový tým pro *společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce* při Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV uspořádal v minulém roce v Ekonomickém ústavu ČSAV v Praze vědecký seminář zaměřený na otázky tvorby, vývoje a efektivního využívání zdrojů pracovních sil v ČSSR z hlediska zvyšování vědeckotechnické úrovně a intenzivního rozvoje národního hospodářství.

Na přípravě semináře se podílel Ekonomický ústav ČSAV a zúčastnila se ho svými referáty a příspěvky řada pracovníků vě-